

Ю. А. Никитюк,

к. с.-г. н., с. н. с., Інститут агроекології і природокоористування НААН, м. Київ

Ю. О. Сологуб,

аспірант, Інститут агроекології і природокоористування НААН, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО РИНКУ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ В УКРАЇНІ

Y. Nykytyuk,

PhD Candidate of Agricultural Sciences, Senior Researcher,

Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv

Yu. Solohub,

postgraduate, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv

CONCEPTUAL DEVELOPMENT BASES OF THE MODERN MARKET OF MEDICINAL PLANT MATERIAL IN UKRAINE

Проведено економічний аналіз розвитку ринку лікарської рослинної сировини в Україні, відмічені його основні тенденції, засади та передумови, виявлено ряд стримуючих факторів розвитку. Досліджено еколого-економічні, нормативно-правові особливості функціонування цієї галузі. Визначено шляхи розвитку сучасного ринку лікарської рослинної сировини, серед яких — удосконалення процесів розробки та впровадження заходів зі забезпечення національного виробництва медичних препаратів з якісної рослинної сировини, збалансоване використання природних фіторесурсів та їх відтворення; а також запропоновано заходи щодо покращення розвитку вітчизняного лікарського рослинництва на основі врахування сучасних вимог господарювання та різноманітних технологій, зокрема: узгодження та імплементація вітчизняного і зарубіжного нормативно-правового забезпечення, запровадження гармонізованих із міжнародними стандартами національних правил належного культивування і збору лікарських рослин, розширення їх асортименту та виробничих і насінницьких площ лікарських рослин у всіх ґрунтово-кліматичних умовах країни.

This paper deals with economic analysis of the medicinal plant material market in Ukraine. The author highlights its main trends, principles and background as well as reveals a number of development restraining factors. The author investigates ecological, economic, regulatory and legal functioning features of this industry. This paper gives a definition for ways of development of the modern market of medicinal plant material, among them — improving the development and implementation of measures for domestic production of medicines of quality plant raw material, sustainable use of natural phytoresources and its reproduction. Also the author suggests measures to improve the development of domestic medicinal plant cultivation based on consideration of modern requirements of management and diversified technologies, including: concordance and implementation of domestic and foreign regulatory support, introduction of harmonized with international standards national rules of proper cultivation and collection of medicinal plants, expanding their range and production and seed areas of medicinal plants in all soil and climatic conditions throughout the country.

Ключові слова: лікарське рослинництво, державна підтримка, інвестування, сертифікація, ринкова інфраструктура, ринок лікарської рослинної сировини, сучасні технології.

Key words: medicinal plant cultivation, state support, investment, certification, market infrastructure, medicinal plant material market, modern technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Культивування лікарського рослинництва та використання власної сировини з метою виробництва на їх основі лікувально-профілактичних, косметологічних засобів, БАДів та ін. є одним із основних передумов здорового функціонування людини. Так, понад 45% лікарських препаратів в Україні виготовляють з рослинної сировини [1]. Тому важливу роль відіграє розвиток ринку лікарської рослинної сировини (ЛРС), який великою мірою залежить від наявності чіткої злагодженої системи взаємодії, функціонування та координування підприємств з культивування, переробки та реалізації виробленої якісної продукції. Наявний постійно зростаючий попит, сприятливі еколого-економічні умови вирощування лікарських рослин позитивно впливають на формування та розвиток ринку ЛРС в Україні.

В умовах сьогодення важливо визначити місце лікарського рослинництва в економічному розвитку країни та організувати новітнє високоефективне виробництво цієї продукції. При цьому варто відзначити, що

така сировина повинна формуватись на екологічно-безпечних передумовах з урахуванням радіаційного навантаження, ураження рослин патогенами різних таксономічних груп, хімічного забруднення та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню стану, проблем та перспектив розвитку лікарського рослинництва, присвячені наукові праці таких вчених, як В. Биков, Л. Балабанова, О. Азарян, О. Березін, Н. Карпенко та ін. Організаційні та соціально-економічні аспекти лікарського рослинництва вивчали В. Рак, Т. Мірзоева, Б. Семак, А. Швець та інші науковці. Проте питання щодо регулювання цієї галузі та розвитку ринку лікарської рослинної сировини в Україні потребує більш детального вивчення, що є, на нашу думку, важливою складовою державної економічної політики.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою нашого дослідження є аналіз сучасного стану та проблем ринку ЛРС, а також пошук шляхів їх ви-

Таблиця 1. Ціни на продукцію з ЛРС на українському та закордонному ринках

Українська продукція з лікарської рослинної сировини	Ціна на продукцію, грн		Перевищення, раз
	Українська	Закордонна	
Насіння розторопші, 100 г	11–14	60–78	5,5
Олія розторопші, 100 мл	20–23	255–265	11,8
Екстракт шавлії у капсулах, 30 мл	42–53	310–325	6,7
Валеріани настій, 30 мл	40–55	75–80	1,6
Квітки нагідок, 50 г	15–19	130	7,6
Квітки нагідок (органічні), 50 г	25	180–190	7,4
М'ята перцева, листя, 50 г	11–15	104	8
Ефірна олія м'яти перцевої, 10 мл	30–40	75–88	2,3
Масло шишок хмелю, 30 мл	40–57	180	3,5

рішення з метою поліпшення та розвитку даного сектору, враховуючи взаємозв'язок нормативно-правових, організаційно-економічних, соціальних та екологічних його особливостей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вітчизняний фармацевтичний ринок характеризується значним різноманіттям терапевтичних, лікувально-профілактичних, косметологічних засобів. Завдяки широкому спектру дії, екологічній ніші, великою мірою він заповнений препаратами рослинного походження. Так, для лікування серцево-судинних захворювань, вони складають дві третіх лікарських засобів (ЛЗ) [2]. Проте ринок лікарської рослинної сировини в Україні заповнений низьковартісною продукцією із малим вмістом біологічно-активних речовин з Китаю, Азії, Польщі та інших країн. Часто така сировина не має відповідної документації про її якість за технологічними та епідеміологічними критеріями [3].

Варто зазначити, що природно-кліматичні умови України є сприятливими для вирощування більшості лікарських рослин, сировина з яких імпортується. Завдяки дотриманню певних вимог культивування, збору та переробки ЛРС, можна забезпечити вітчизняні підприємства харчової, фармакологічної, парфумерно-косметологічної промисловості якісною сировиною. За нашими розрахунками, культивування лікарських рослин дозволяє отримати з одного гектара від 30 до 65 тис. грн., чистого прибутку, що є хорошим стимулюючим фактором розвитку ринку лікарської сировини та продукції з неї.

Проведені дослідження свідчать про те, що останні роки характеризуються зниженням економічних показників багатьох галузей господарювання. Так, за даними Державної Служби Статистики за 2014–2015 рр. ВВП знизився на 6,6 і 9,9% порівняно з попередніми роками, що відображається на доходах населення. Рівень інфляції у 2014 році становив 24,9%, а в 2015 р — 43,3%. Також збільшилась і державна заборгованість, яка станом на 01.01.2016 р склала 1571,8 млрд грн, що відповідає 80% ВВП. Погіршення економічної ситуації і доходів населення відображається і на фармацевтичному ринку, оскільки він на 85% фінансується населенням. Разом з тим, у 2014–2015 рр. ринок лікарських засобів продемонстрував приріст у грошовому вираженні на 11 та 40% відповідно, в порівнянні з попередніми роками. Ринок лікарських засобів за 1 півріччя 2016 року характеризується збільшенням обсягів продажів на 17,2% в грошовому та на 2,5% у натуральному вираженні, і склав 23,4 млрд грн. за 495,9 млн упаковок [4]. Отже, навіть в умовах нестабільної економічної ситуації в Україні, фармацевтичні компанії продовжують виводити на ринок нові препарати рослинного походження із вітчизняної якісної сировини [5].

Оскільки девальвація гривні призвела до значного здорожчання закордонних препаратів, це разом зі зни-

женням доходів населення примушує споживача купувати аналоги українського виробництва. Так, за даними аналітичної системи досліджень "PharmXplorer", за підсумками 2015 року, середньозважена вартість 1 упаковки лікарських засобів іноземного виробництва підвищилася і становила 107,8 грн., для українських препаратів аналогічний показник складає 22,7 грн. [6]. Завдяки цьому вітчизняні компанії отримали додатковий ресурс і стали вести більш агресивну маркетингову політику, з метою витіснення закордонних конкурентів. Для порівняння, проаналізуємо вартість продукції з ЛРС в Україні та за кордоном (табл. 1). Наприклад, якщо в середньому ціна олії розторопші (100 мл) вітчизняного виробництва 22 грн., то німецького або англійського — 260 грн., екстракт шавлії у капсулах — 46 грн. та 320 грн. відповідно.

Така диференціація цін (табл. 1) підтверджує доцільність розвитку лікарського рослинництва з орієнтацією його не лише на внутрішній ринок, а й в перспективі на експорт [7]. Нашими дослідженнями встановлено, що суттєву частку світового фармацевтичного ринку сьогодні займають препарати рослинного походження, їх частка становить 30–50%. За оцінками міжнародних експертів БІКІ (Бюлетень іноземної комерційної інформації) потенціал фармацевтичного ринку України на сьогодні оцінюється в 1–2 млрд дол. США на рік, а частка вітчизняних фітопрепаратів оцінюється в 225 млн дол. США [8].

На українському ринку фітопрепаратів сьогодні працює більше 40 вітчизняних компаній та підприємств, які нарощують обсяги виробництва і розширюють асортимент продукції. Вони конкурують із зарубіжними фірмами і компаніями, які представлені на українському ринку та спеціалізуються на виготовленні препаратів на основі лікарської рослинної сировини. Так, на сьогодні, окрім сільськогосподарських підприємств та науково-дослідних установ, вирощуванням лікарських рослин займаються наступні основні товаровиробники: ТОВ "Ліктрави", ТЗОВ "Лікарські трави Херсонщини", ПП "Жовківський трави" та ін. Окрім вирощування лікарських рослин, а і їх подальшою переробкою в лікарські препарати займаються окремі фармацевтичні компанії: ПАТ "Галичфарм", АТ "Віола", ТОВ "Фармацевтична компанія "Здоров'я", ТОВ "Житомирська фармацевтична фабрика", ТОВ "Тернофарм", ПАТ "Фітофарм", ВАТ "Лубнифарм" [9].

За даними ДУ "Державний експертний центр" МОЗ України [10], станом на 10.10.2016 р., зареєстровано 12858 ЛЗ. Значну частку з них складають фітопрепарати, які виготовляють із сировини 124 видів лікарських рослин, що занесені до Державної фармакопеї України, з них 45% є дикорослими, 30% культивуються, з яких 5% видів вводяться в культуру, 10% — відносяться до культурних (овочевих, зернових, технічних та кормових рослин), 15% — до експортних тропічних і субтропічних видів і ввозяться в Україну або вирощуються в закритому ґрунті (рис. 1).

Серед лікарських рослин для виробництва фітопрепаратів найбільшим попитом користується сировина

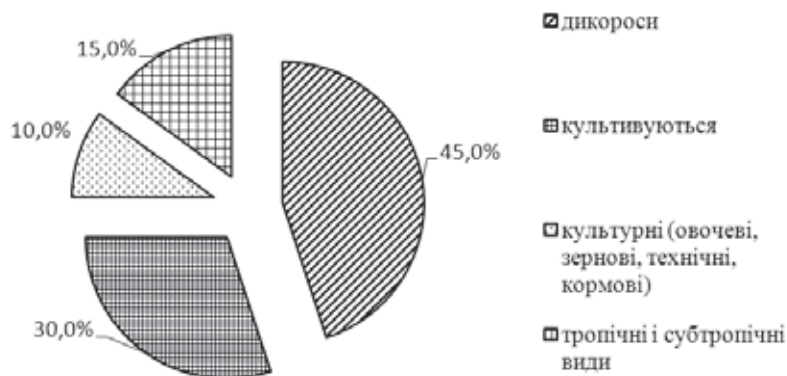

Рис. 1. Структура асортименту лікарської рослинної сировини, що реалізується на ринку України

таких культивованих видів, як валеріани лікарської, яка входить до складу 35 вітчизняних препаратів, собачої кропиви п'ятилопатевої — 22 препарати, понад 20 препаратів вміщують субстанції ромашки лікарської, м'яти перцевої, шавлії лікарської, нагідок лікарських, розторопші плямистої, ехінацеї пурпурової, алтеї лікарської, хмелю та інші.

Таким чином, ринок лікарської рослинної сировини в Україні розвивається нестабільними темпами, та значною мірою залежить від попиту на продукцію внутрішнього споживача, а отже, і від доходів населення. Тому врегулювання стійкого розвитку даної сфери значною мірою залежить від державної підтримки, а також взаємодії приватних та державних структур з культивування лікарських рослин та виготовлення лікарської сировини та продукції з неї.

На основі проведеного нами аналізу сучасного стану ринку ЛРС в Україні, слід виділити ряд стримуючих факторів його розвитку:

- дефіцит лікарської рослинної сировини з відповідними сертифікатами якості і відповідності її для використання у фармацевтичній промисловості;
- низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних виробників різних видів продукції з лікарської рослинної сировини на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- зношеність технологічного обладнання, дефіцит виробничих потужностей для деяких видів переробки лікарської рослинної сировини;
- нерозвинена інфраструктура зберігання, транспортування та логістики товароруку продукції, виробленої з лікарської сировини;
- недостатнє дотримання екологічних та санітарних вимог у промислових зонах організацій, що переробляють лікарську сировину;
- відсутність у виробництві технологій отримання якісної сировини на основі сучасних біотехнологій (трансформованому середовищі фітотропів, кліно-статів, умовах *in vitro* та інші).

Однією з основних умов успішної реалізації продукції лікарського рослинництва на міжнародному ринку є відповідність міжнародним стандартам якості. Слід відмітити, що з 2013 року, Україна стала членом Європейської фармакопеї, чим підтвердила прагнення брати участь у розвитку європейських стандартів якості медикаментів зміцнюючи співпрацю з європейськими країнами у галузі фармацевтики, в тому числі і стандартів на сировину лікарських рослин. Адаже будь-які лікарські засоби, що виробляються і продаються в Україні та більшості країн світу підлягають суворому контролю на предмет їх відповідності національним та міжнародним стандартам якості, ефективності і безпеки.

Також розроблені та прийняті Всесвітньою організацією здоров'я керівні принципи з належної практики культивування і збору лікарських рослин (GACP) у вигляді настанов та посібників. Аналогічні посібники розроблені для фармацевтичного виробництва (GMP), лабораторної практики, клінічних досліджень тощо.

Слід зазначити, що в Україні також діють нормативні документи, що сприяють розвитку ринку продукції з ЛРС, а також спрощують умови її експорту (табл. 2).

Проте, окрім нормативно-організаційних, існує ряд технічних проблем, що гальмують розвиток галузі, а саме: відсутність безпечних добрив, біопрепаратів, дозволених до використання засобів захисту лікарських рослин, застаріла техніка та ін. Тому існує не-

обхідність пошуку альтернативних підходів, зокрема застосування сидеральних добрив, поживних решток, сприятливих попередників тощо, що забезпечить відповідний фітосанітарний стан посівів та рівень надходження елементів живлення та накопичення біологічно-активних речовин у рослині. Виникає альтернативний, високорівневий проте затратний вихід — органічне лікарське рослинництво, що передбачає застосування нових технологій, безпечних та дозволених добрив та інших допоміжних речовин, що можуть використовуватися з метою захисту рослин, їх живлення тощо. Кінцева мета такого виробництва — отримання більш якісної, вартісної сертифікованої продукції. Так, серед потенційних експортно орієнтованих лікарських рослин, станом на 2015 р., в Україні на ринку сертифікованої лікарської органічної продукції зареєстровано такі культури: валеріана лікарська, розторопша плямиста, собача кропива, бузина, горобина, чорниця, глід, подорожник, плоди терену, череда, плоди шипшини, ехінацея пурпурова, меліса лікарська, нагідки лікарські, ромашка лікарська, шавлія лікарська, м'ята перцева, шавлія мускатна [11].

Варто зазначити, що нарощення нових технологічних розробок для малодосліджених лікарських культур та їх реалізація призвели б до виробництва і просування нових високоефективних препаратів на ринку України.

Тому, якщо розглядати ці питання у комплексі, а саме: вирощування, переробка ЛРС та виготовлення з неї препаратів, засоби реклами і реалізації, можна створити гідну конкуренцію іноземним фармацевтичним виробникам. У випадку ігнорування елементів цього ланцюга, виникає розбалансування системи і, як наслідок, нестабільність ринку.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Внаслідок нестійкої економічної політики, впливу екологічних чинників на умови виробництва, відсутності скоординованих дій між виробниками та підприємствами-переробниками лікарської рослинної сировини призводить до ускладнень функціонування даної галузі. Основними факторами її розвитку є удосконалення процесів розробки та впровадження заходів по забезпеченню національного виробництва медичних препаратів з якісної рослинної сировини, збалансованого використання природних фіторесурсів, а також їх відтворення. Спостерігається чітка залежність розвитку ринку від економічних передумов, стимулів, інвестицій, ризиків, що взаємопов'язані з екологічними аспектами виробництва.

Насамперед слід відновити функціонування реального сектору національної економіки, вжити необхід-

Таблиця 2. Нормативно-правові документи, що регламентують експортно-імпорتنі операції продукції з ЛРС

Нормативно-правовий документ	Основні положення
Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1493 «Про прийняття європейських і міжнародних нормативних документів як національних стандартів України, змін до національних стандартів України та скасування національних стандартів України» від 30.12.2014 року	З 1 січня 2016 року європейські та міжнародні стандарти діятимуть на території України замість національних стандартів
Закон України «Про податок на додану вартість» № 168/97-ВР	ПДВ на ввіз фармацевтичної продукції становить 20 %
Закон України «Про митний тариф» № 2371	Товар що експортується, відноситься до групи № 30 (фармацевтичні товари) код 3004 (лікарські засоби, що складаються із змішаних або не змішаних продуктів для терапевтичного та терапевтичного застосування) і класифікуватися за повним кодом 3004 40 10 00. До таких товарів застосовується ставка мита 0%.
Постанова Кабінету Міністрів України про «Питання здійснення державного контролю якості лікарських засобів»	Суб'єкт господарювання при здійсненні діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами повинен дотримуватись вимог Законів України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства охорони здоров'я України, Держлікінспекції інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність, пов'язану з обігом лікарських засобів

них заходів для підвищення його фінансової стійкості та забезпечення збалансованого розвитку внутрішнього ринку лікарської рослинної сировини. Для цього необхідно вирішити ряд основних завдань:

— привести у відповідність нормативну базу до правової на всі види продукції лікарського рослинництва та гармонізувати вітчизняну нормативну базу до відповідних нормативних актів та регуляторних стандартів Європейського Союзу;

— запровадити на практиці розроблені національні правила належного культивування і збору лікарських рослин гармонізовані з міжнародними стандартами;

— розширити асортимент культивованих лікарських рослин шляхом виведення власних і районування кращих вітчизняних сортів;

— розширити виробничі та насінницькі площі лікарських рослин у всіх ґрунтово-кліматичних умовах держави.

Отже, попри складну економічну ситуацію в країні, виробництво лікувально-профілактичних препаратів, БАДів, фіточаїв, косметологічних засобів продовжує нарощувати свої обсяги. Окрім того, українські виробники інтенсивно розробляють нові препарати та впевнено виводять їх на ринок. Це свідчить про постійний попит українського споживача у такій продукції, про освоєння виробником належних практик з отримання якісної продукції, та нових технологій виробництва, розвиток наукової бази, маркетингової та логістичної діяльності підприємств, а отже, і про необхідність збільшення обсягів виробництва і асортименту культивованих лікарських видів.

Література:

- Обзор рынка лекарственных растительного сырья Украины 2014: аналитический сборник / Маркетинговая компания Синергия, 2015. — 37 с.
- Семак Б.Б. Вітчизняний ринок лікарської рослинної сировини: проблеми і рішення / Б.Б. Семак, М.Ю. Барна, Л.І. Демкевич // Науковий вісник НАТУ України. — 2011. — Вип. 21.1. — С. 264—268.
- Хміль звичайний (*Humulus lupulus L.*) від клітини до рослини *Hop (Humulus lupulus L.): from cell to plant.* ATLAS / М.Д. Мельничук, А.А. Бойко, І.П. Григорюк [та ін.]. — Київ: НУБіП України, 2014. — 172 с.
- Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Бойко А.А. Экология вирусом растений. — К.: Вища школа, 1990. — С. 167.
- Analytical dashboard applications for pharmaceutical market players "Pharm Explorer" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pharmstandart.com.ua>
- Никитюк Ю.А. Фінансово-економічні аспекти розвитку органічного лікарського рослинництва в Ук-

раїні / Ю.А. Никитюк, Ю.О. Сологуб // Збалансоване природокористування. — 2016. — № 2. — С. 23—28.

8. Бюлетень іноземної комерційної інформації (БИКИ). — 2013. — № 29. — С. 12—14.

9. Іващенко О.О. Зелені сусіди / О.О. Іващенко. — К.: Фенікс, 2013. — 479 с.

10. Офіційний інтернет-сайт Державної служби України з лікарських засобів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.diklz.gov.ua/>

11. FIBL and IFOAM. The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: orgprints.org/22349/7/fibl-ifoam-2013-regions-2011.pdf

References.

- Marketing company Synergy (2015), "Obzor rynku lekarstvennogo rastitel'nogo syr'ja Ukrainy 2014. Analiticheskij sbornik" [Market Overview medicinal plants in Ukraine 2014. Analytical collection], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
- Semak, B.B. Barna, M.Yu. and Demkevych, L.I. (2011), "The domestic market of medicinal plants: Problems and solutions", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 21.1, pp. 264—268.
- Mel'nychuk, M.D. Bojko, A.L. and Hryhoriuk, I.P. (2014), *Khmil' zvyhajnyj (Humulus lupulus L.) vid klityny do roslyny Hop (Humulus lupulus L.): from cell to plant.* ATLAS [Hops ordinary (*Humulus lupulus L.*) plants from cell to Hop (*Humulus lupulus L.*): from cell to plant. ATLAS], NUBiP Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
- The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2015), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>, (Accessed 4 August 2016).
- Bojko, A.L. (1990), *Jekologija virusov rastenij [Ecology of plant viruses]*, Vishha shkola, Kyiv, Ukraine.
- Analytical dashboard applications for pharmaceutical market players "Pharm Explorer" (2016), available at: <http://www.pharmstandart.com.ua> (Accessed 27 January 2016).
- Nykytiuk, Yu.A. and Solohub, Yu.O. (2016), "Financial and economic aspects of organic medicinal plant growing in Ukraine", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 2, pp. 23—28.
- Bulletin of Foreign Commercial Information (Bulls) (2013), *Biuletyn' inozemnoi komertsijnoi informatsii (BYKY)*, vol. 29, pp. 12—14.
- Ivaschenko, O.O. (2013), *Zeleni susydy [Green neighbors]*, Feniks, Kyiv, Ukraine.
- The official website of the State Service of Ukraine on drugs (2015), available at: <http://www.diklz.gov.ua/>, (Accessed 11 May 2016).
- FIBL and IFOAM. The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2013 (2014), available at: orgprints.org/22349/7/fibl-ifoam-2013-regions-2011.pdf (Accessed 7 July 2016).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.